

ВИТАЛИЙ ОЗЕРОВ

ПЪТИЩА ЗА ОПОЗНАВАНЕ НА ГЕРОЯ

През последните години съветската критика и литературознанието се характеризират с много оживени теоретически дискусии и творчески спорове. Свообразието на тези спорове се състои в това, че се водят едновременно хора, които не стоят на противоположни политически и естетически позиции, а от единомишленици по основното, които дискутират по един или други проблеми и по възможните начини на тяхното разрешение. Напоследък се разгърна оживено обсъждане на въпроса за многообразието на формите и стиловете в изкуството на социалистическия реализъм, за художествената условност, за съвременния герой. Подемиката за положителния герой възниква не за пръв път, този проблем все още не е намерил всестранно осветление в естетическата наука и в това обстоятелство не можем да не видим сериозен недостатък на нашата работа. Нима сега би бил явен анахронизъм спорът за това нужен или ненужен е положителният герой, трябва или не трябва да бъде той в центъра на вниманието на художниците социалистически реалисти. Участниците в състоялите се в Съветския съюз творчески дискусии са единни в решителната си борба против буржоазните писачи и ревизионисти, които напразно се опитват да осмееят и дискредитират героичния, утвърждаващия патос на социалистическото изкуство.

Става дума не за необходимостта да се изобразява новият човек, а за пътищата на неговото художествено опознаване и изобразяване, за художниковия подход към положителния образ. Този въпрос се разглежда все по-творчески, в атмосфера на решително отричане както на субективистките формулировки, така и на всякакъв схематизъм в литературната практика и литературната теория.

В хода на дискусиите се изясни, че, от една страна, ние не трябва да се поддаваме на онези лъже-теоретици, които под знамето на борбата срещу догматизма са склонни да изоставят на заден план задачата за създаването на героичен образ. Отстоявайки пълноценния герой на съвременното изкуство, ние уверено трябва да говорим за присъщата на социалистическия реализъм сила на поетизация, утвърждаваща у съветските хора нови черти, чертите на бъдещето. Тези думи — „чертите на бъдещето“ — съвсем не са метафора. Като изобразява съвременниците — строители на комунистическото общество, изкуството може и трябва да види как се внедряват в живота тези черти, тези качества, които ще бъдат още по-разпространени при комунизма и които днес все по-забележимо се проявяват у челните хора. Ето защо трябва да припомним думите на Максим Горки, че съветската литература трябва да изобразява човека не само такъв, какъвто е, но и такъв, какъвто трябва да бъде и ще бъде.

утре. Такава постановка на въпроса, въпреки съмненията на някои литератори, съвсем не ще доведе до някаква идеализация, ако писателят дълбоко изучи живота на своите съвременници и покаже в него кълновете на комунистическото. Нещо повече: диалектиката на развитието на художествения образ се определя тъкмо чрез изобразяването на процеса как у хората се проявяват нови качества, как те растат и крепнат, как в реалните противоречия се изгражда характерът.

От друга страна, творческият разговор за съвременния герой е невъзможен без пълно отричане на схематичния подход към този образ. Но понятието за положителния герой биваше понякога схематизирано и това се отразяваше отрицателно върху художествената практика. Така в критиката и в литературознанието често пишеха за положителен герой „изобщо“, „изцяло“, имайки предвид някакъв единичен, завършен еталон, до който се свеждаха всички типове на епохата, всички човешки индивидуалности. Авторите на някои работи по история на литературата обявяваха известен образ за единствен представител на цялата епоха, предпочитаха го пред останалите, без да взимат под внимание, че писателите от различни страни художествено изследват изобразяваното време и възпльщават неговите герои в многообразни човешки характери. Схематичният подход към проблема за положителния герой нерядко се отразяваше и върху оценката на явленията на съвременната литература, когато критиците противопоставяха едни лица на други, без да взимат под внимание, първо, че в живота съществуват самотитни човешки характери, и второ — без да взимат под внимание равнището на развитието на персонажа, а също така историческото развитие на характерите.

Поддържайки курс за създаване на големи, мащабни характери, водещи типове на епохата, ние не можем да се съгласим с ограничения подход към този въпрос; много важно е по-внимателно да се вгледаме в галерията от ярки човешки типове, която е създала нашата литература и която дава нагледна представа за положителния герой на съвременността. Чапаев и Корчагин, Левинсон и Давидов, Басов и Воропаев, Тюркин и героите от романите на Леонов, Федин, от новите книги на Николаева и Гранин и т. н., при всички качества, които ги сближават, са хора не само от различни поколения, но и с различно устройство на характера. Те са своеобразни индивидуалности, тяхното съпоставяне ще ни помогне да разберем движението на живота, формирането на социалистическата личност.

Жизнеността на традициите на съветската литература се дължи на обстоятелството, че всеки голям художник наново се обръща към осветляваната по-рано тема, проникателно отразявайки новото, което внася в тази тема развитието на действителността и което одухотворява изобразяваната от него картина с патоса на непреодолимото движение напред. Ако произведението е обвиео с диханието на времето, ако в него тупти търещата мисъл на художника — неговите герои също носят печата на новия исторически период, отразяват извършващите се у хората промени. В галерията на героите на съветската литература срещаме разнообразни колоритни типове и характери. Тяхната историческа еволюция възвестява по-нататъшното израстване на индивидуалността при социализма.

Разбира се, при такава констатация не можем да спрем, без да се замислим за естеството и особеностите на тази еволюция.

Опитът на съветската литература решително опровергава ревизионистичните измислици за нивелиране на личността при социализма и демонстрира бурния ѝ растеж. Това израстване художествено възпроизвежда изграждането на човека с държавнически начин на мислене. Но усвояването на такъв начин на мислене, единството на личното и общественото — не е предварително дадена хармония, а движещо се противоречие в развитието на новия човек.

Би било опростителство да представим работата така, че хармонично развитата личност изведнъж просто и лесно се е появила в живота. Не, всичко е много по-сложно и по-диалектическо. През годините на първите петилетки Съветската страна изживя тежка и остра борба за построяване основите на социализма, борба, чийто изход решаваха месеци и седмици. От народа се изискваше извънредно напрежение на всички сили, действителността раждаше бурен ентусиазъм и самоотверженост на масите, повдигаше вълната на масовото социалистическо съревнование и ударничество, определяше особения ритъм на героичния, вдъхновен живот. С такъв ентусиазъм в съзидателната работа се характеризира прогресивният човек на 30-те години.

Общественият живот у нас взима надмощие над личния и това надмощие в заострена форма, понякога дори малко едностранчиво е изобразено в литературата от началото на 30-те години. Но да се ограничим с казаното би значило да отбележим само половината истина. А другата се състои в това, че художниците социалистически реалисти разкриха дълбокото съдържание и перспективата за развитие на историческия процес. В книгите на М. Шолохов, Ф. Гладков, Ф. Панфьоров и някои други писатели е показано, че приоритетът на общественото е единствено реалната основа, върху която израства и духовно се обогатява личността. Те осмислят жизнените факти по такъв начин, че на читателя му става ясно: основните тенденции в развитието на съветския живот са свързани с неговото по-нататъшно разгръщане, с обогатяването на духовния и нравствен облик на трудовия човек, израстващ в служба на общественото дело. В сегашните условия съветското изкуство разкрива нов духовен ръст, нравствено обогатяване на личността, извършващо се въз основа победите на социализма, в сплотения трудов колектив на строителите на комунизма.

Ето защо у днешните хора е особено забележимо развитието на качествата на велики колективисти — хора на комунистическото общество. Насоката на растежа и изграждането на новия човек дава самият живот, а проникателният писател открива чертите му у членовете на бригадите за комунистически труд, у работниците-новатори, колхозници, интелигенти. И в изкуството не става дума за това да се изобразяват или не тези качества, а за характера на мярката на тяхната поетизация, необходимата за създаването на ярък, изразителен образ.

Художественото изтъкване на прогресивните, водещите страни на жизнените явления и у хората помага на дейците на изкуството да погледнат в утрешния ден на народа. Тези положения са тясно свързани с основните принципи на социалистическото изкуство, изобразяващо действителността в нейната историческа конкретност, в революционното ѝ развитие.

Думите на Горки, че реализмът „би се справил със своята нелепа задача, ако той, разглеждайки личността в процеса на „изграждане“... би изобразил човека не само такъв, какъвто е днес, но и такъв, какъвто

трябва да бъде — и ще бъде — утре“, тези думи в никакъв случай не напомнят прословутите призови „да се извисят“ хората над действителността, да се измисли човекът на бъдещето. Тук е именно работата, че в изкуството човекът на утрешния ден се чувства в облика на новия човек, нашия съвременник. И това става тогава, когато писателят, рисувайки своите съвременници, художествено концентрира у тях най-хубавите качества, които стават и трябва да станат общонародни.

Така, подчертавайки новото и представяйки го в образа на Корчагин в най-високо развитие и потенци, Николай Островски отиваше да срещне комунистическото бъдеще, даваше на читателите богат материал за размисъл. Писателят се е ръководил от обмисления стремеж „в крупен план“ да покаже образа на героичния представител „на поколението Корчагиновци“. Островски, както сам той споменава, е следвал призива на Горки „да даде в книгите си силни характери, големи страсти, да даде хора с огромен порив, с кипяща дейтелност, които ще вълнуват читателите“ (Н. Островский, М., 1956, Соч., т. 2, стр. 313).

Героите на строителството на комунизма са смели и дейни хора като Корчагин. Наред с това те са интелектуално и емоционално израсли хора, те са се възпитавали в условията на социализма, придобили са голяма култура и знания. Поради това сега има голямо значение задачата за многостранно изобразяване на духовните и нравствени промени, които се извършват в съвременния човек. Той се учи не само да работи, но и да мисли, да чувства по комунистически. Кой, ако не литературата, трябва да помогне на партията психологически да подготви този човек за живота при комунизма?

Героят на нашите дни е особено интересен на писателите благодарение богатството на своя духовен облик, на интелектуалния си и емоционален живот. Да се покаже широко и пълно този живот е толкова важно, че става дума вече за изграждане на човека на комунистическото общество. Оттук задачата да се борим за многостранно изобразяване на неговия живот, за дълбоко разкриване на неговия характер.

В критическите спорове през тези години прозвуча осъдената от нашата общественост ирония по адрес на героичните образи, на крупните характери. Такъв беше обективният смисъл на статията на известния писател Виктор Некрасов „Слова великие и простые“. Близки на тези възгледи бяха и изказванията на някои критици, които, оценявайки новите повести за войната, одобряваха авторите за това, че последните ограничили кръгозора на своите герои до един окоп, съсредоточили вниманието върху обикновеното, избягвайки големите мащаби на художествените обобщения, изображението на героичните подвизи на съветските воители. В хода на дискусиите бяха осъдени опитите да се противопостави героичното и делничното, да се ориентира литературата предимно към обикновеното, неин централен обект да стане безкрилия малък човек. Остоявайки първостепенното значение на героичните образи, нашата критика открива простор за изобразяване на всички човешки характери и същевременно подчертава, че работата не е изобщо в изобразяването на високи постове, изключителни личности. Правдиво ще покаже нашия съвременник онзи писател, който ще види вътрешната му значимост, съдържанието на неговия душевен живот, ще забележи в скромния труженик чертите на новия човешки тип, ще съсредоточи вниманието си върху изграждането на новия характер. Тогава писателят ще види в

„обикновения човек“ човек значителен, способен на висок подвиг и способен истински да изживее целия си живот, борейки се за големи цели.

Но работата не е в това непременно да се покажат подвизи на изключителна воинска самоотверженост, да се изобразяват изключителни съдби. Историческата мисия на съветската литература е да отрази реалното и изграждането на новия човешки тип, да покаже съветския характер като характер на човек с високи идейни подбуди, с богата и красива душа. Като отговор на естетическите търсения през последните десетилетия може да послужи „Разораната целина“ на М. Шолохов — правдива художествена летопис на социалистическото строителство в село. В ореол на неизчерпаемо мъжество и болшевишка енергия на страниците на романа изпъква комунистът Давидов. Той е твърд и принципиен борец за делото на партията, революционен практик, чийто действия са озарени от комунистическа цел и чийто убеждения произтичат от вярно познаване на живота, от тясна връзка с масите. Давидов принадлежи към забележителната кохорта революционери-ленинци, ръководители и организатори на народа. Той няма никакви изключителни черти, пред нас стои типичен човек на своето време и на своята класа. Обикновен, непосредствен, допускащ понякога и грешки, пропуски, овладяващ новото за него изкуство на колхозен организатор, който се стреми правилно да изгради не само обществения, но и своя личен живот, героят на „Разораната целина“ е близък на читателите със своята жизненост, с целостта на характера си.

Целостта на характера, органично присъщите на героя черти — ето какво отличава някои произведения на млади писатели, притежаващи вярно чувство за съвременния живот.

Това чувство живее например в такива книги, като повестта на А. Рекемчук „Время летних отпусков“. Редовият инженер Светлана Пенишко на пръв поглед с нищо не се отличава, но когато временно я назначават началник на нефтодобивно предприятие, става ясно, че тя притежава всички необходими за крупен работник качества: воля, енергия, инициатива, навик да се опира на хората. За духовната сила на най-обикновените съветски хора ни разказва хубаво В. Аксенов — авторът на напечатаната наскоро в списание „Юность“ повест „Коллеги“. Тримата другари — абсолютни от медицинския институт стават истински хора в труда, защото разбират мисълта и съдържанието на живота си — да живеят с голяма цел, да бъдат полезни на народа. Възмъжавайки, те окончателно преодоляват появилите се нотки на пренебрежително отношение към гражданския дълг, към „високите“ думи, които им се струват изтъркани и фалшиви. Сякаш включвайки се в сегашните естетически спорове, един от героите на повестта изказва мисъл, станала негово дълбоко убеждение: „Не трябва да се страхуваме от големите думи. Мина времето, когато отделни типове можеха да спекулират с тези думи. Ние гледаме ясно нещата. Ние ще изистим тези думи. Сега това е главното: да се борим за чистотата на своите думи, на своите очи и души.“

Ясно съзнание за своя граждански дълг, дълбочина на мисълта — тези качества, типични за прогресивните съветски хора на нашето време, определят богатството и целостта на техните характери.

Присъщата на нашата критика взискателна оценка на направеното от литературата, разбира се, е оправдана от грижата за нейния побурен растеж. Същевременно ние, критиците, трябва по-дълбоко да се замислим и за коренния обрат, който се извърши в литературата, обър-

нала се към нови за нея области на живота, специално към творческата природа на социалистическия труд, към възникналите в тази област конфликти. Предстои да се изясни още и проблемът за целостността на характера, за която непрекъснато се споменава в статиите за съвременното изкуство.

Нашата критика правилно отстоява образите на хора с цялостен и определен характер. Хора с раздвоена душа, постоянно рефлектиращи недоволници не могат да бъдат положителни герои, образец за подражание. В този смисъл критиката трябва да укрепи завоюваните естетически позиции. Да ги укрепи, като решително отхвърли както естетските разсъждения за „привлекателността“ на човека с душевни недостатъци, така и примитивните възгледи, които отъждествяват целостността на характера с еднолинейността, с изкуственото оформяване. В споровете през последните години се прояви и тази втора крайност. Някои автори във в. „Литература и живот“ и списание „Театральная жизнь“ под предлог, че защитават активния герой се заеха да осмиват понятието за сложността на характера, разбирайки под него нещо, което ни е чуждо. Дълбоко погрешно становище! Простотата на нашия герой няма нищо общо с опростенчеството, напротив, именно в социалистическото общество се развива цялата гама на човешките чувства и емоции. Правдивото показване на героя на съвременността нито най-малко не изключва изобразяването на неговите нравствени търсения, многообразието на неговите душевни движения. Социалистическата естетика прави принципна разлика между еснафската разпокъсаност на природата и богатството на многостранния характер на героя-творец. Целостността на характера тя разбира не като духовен примитивизъм, не като еднолинейност, а като сложна цялост, т. е. богатство на характера, обединено и циментирано от водещите качества на човека.

До такива изводи ни довеждат и споменатите по-горе произведения на съвременната литература и някои други книги, отличаващи се със смелите творчески търсения на авторите им. Между тях е и твърде интересната повест на В. Кожевников „Знакомтесь, Балувев“. Не случайно по време на обсъждането ѝ читателите горещо спорят за това — какво представлява нейният главен герой началникът на строителството Балувев. Едни доказват, че той е типичен човек на 60-те години, според мнението на други в неговия образ е показан човекът на комунистическото общество. Може би в тези спорове известни неща изглеждат наивни, но те са симптоматични: у Балувев релефни са чертите, които придобиват нашите хора паралелно с движението към комунизма и тези черти не са му изкуствено „приписани“, а са му органически присъщи. Стопанският деец Балувев е показан не само при изпълнение на оперативните задачи на деня, но и в устремността на неговите мисли, в широтата на движещите го подбуди. Той е човек с ярко изразено колективистично устройство, който не мисли живота си извън колектива и естествено съчетава грижата за интересите на производството с интереса към хората, техните дела, търсения, лични нужди. И всичко това се побира у него без каквито и да било усилия от чегова страча. Писателят отбелязва личното своеобразие на своя герой, не скрива неговите слабости, говори за най-различни области на неговите интереси и всичко това обединява в един характер, който не само не губи своята цялостност, но е представен като характер на истински строител на комунизма. Изяснявайки замисъла си, В. Кожевников каза на едно от обсъжданията на повестта:

„Какво представлява Балуев? През годините на първите петилетки аз бях в Краматорск и Кузнецк. В онези времена инженерът и стопанският деец бяха само „спецове“. Те изпълняваха своите производствени функции и толкова. Сега у нас израсна цяло поколение ръководители, за които техническите знания и партийното възпитание се сляха в едно. Такъв ръководител (а към тях се отнася и Балуев) чувствава отговорността си и за производството и за човека, това у него е неразделно. . .

Всички проблеми — техническият прогрес, устройството на човешкия живот, изпълнението на производствения план — ще се решат успешно само тогава, когато всеки от нас се почувствува комунист в онази конкретно-производствена функция, която изпълнява.“ (в „Литература и живот“ от 20 юни 1960 г., стр. 2).

Любопитно е свидетелството на художника, разкриващо не само развитието на характера на героя, но и онзи „секрет“, с който литературата решава сега темата за труда. Нашата критика се изказа против недооценяването на тази тема, стреми се да изтъкне нейния дълбок хуманистичен смисъл, нейната нравствена значимост. Ето Горки в доклада си през Първия конгрес на писателите през 1934 г. призоваваше да се реши темата за труда посредством изобразяването на човека в труда. В това същността на въпроса. Свободният творчески труд изгражда нов човек, става арена, върху която се разиграват най-сериозните конфликти на съвременността. Тези конфликти неизбежно обхващат многостранните човешки отношения и темата за труда обезателно звучи като тема на възпитаване комунистическо отношение към труда, към обществото, един към друг. Повестта на В. Кожевников отново демонстрира това своеобразие на съвременната съветска литература.

Внимателно изучаване на живия опит на съвременното изкуство — ето основата за по-нататъшното развитие на социалистическата естетика. Струва ми се, че слабостите на нашата естетика се обясняват на първо място с това, че тя съвсем недостатъчно изучава и обобщава процесите, извършващи се в изкуството, за да може въз основа на тези обобщения да формулира новите закономерности на художественото творчество. Освен това ние стесняваме изводите си поради обстоятелството, че почти не съпоставяме опита на литературите на социалистическия реализъм в различните страни, макар че такова съпоставяне би показало немалко общи неща и би разширило същевременно нашите представи за многообразието на формите, стиловете, творческите търсения в съвременното изкуство. Всичко това се отнася и до проблема за положителния герой. Тук се извършват сходни процеси в различните литератури, повсеместно се води борба против схематизма, за многостранно, задълбочено изобразяване на новия човек. Появяват се не безинтересни търсения на нови форми, съответстващи на своеобразието на съвременната действителност, призвани да отразят и извършилото се в нея разширяване на обществените взаимовръзки, и бързите социални промени, и растящото въздействие на интелектуалния живот на хората.

С такива търсения се отличава неотавна завършената поема на А. Твардовски „Шир след шир“. По форма тя явно се отличава от предишните работи на поета. Това произведение като че ли е пътешествие по време, по-точно в дълбочината на времето, пътешествие, участниците в което получават представа и за строящия се нов живот в страната, и за нейната история, и за характера на изживяваната от нас епоха. В поемата са отразени не само събитията на времето, но и неговият „дух“, идейните настроения и нрав-

ствените търсения на хората, осмислящи своите цели, своя дълг, своето отношение към историята, в това число и към периода на култа към личността. Епическият размах и панорамност на изображението, живописността на обрисуваните картини и реалистическата асоциативност, присъща на лирическият герой, възхиновеният разказ за историческите подвизи на съветския народ и дълбокият размисъл за миналото и настоящето — всичко това съставлява своеобразна поетическа сплав и определя новаторското звучение на поемата. „Шир след шир“ отразява грандиозността на събитията и разкрива духовния облик на героя на епохата с изострената чувствителност на неговия ум и сърце.

По тоя въпрос се налага да говорим и поради обстоятелството, че растежът на литературата на социалистическия реализъм, според мен, предполага писателите настойчиво да разработват художествените средства, които биха помогнали по-ярко да се разкрие цялата пълнота на живота на съветския човек, да се предаде широтата на неговите интереси и стремежи и наред с това тънко да се проанализира дълбочината и силата на неговите чувства и мисли. Сега е нужен художествен синтез на широки, епически нарисувани картини на общественото развитие и проникновен анализ на духовния облик на хората, формирането у тях на ново съзнание, за да може човешкият живот да се представи като живот на народа.

Стремежът да се осмисли съвременността в живите образи на съвременниците, духовно богати хора, притежаващи нови, комунистически навици, нов комунистически морал, — такъв стремеж е движил и движи най-големите художници на нашето време. И все пак трябва да отбележим явната плахост на някои писатели в изображението на нравствените търсения на положителния персонаж: неговите положителни качества се разбират често като нещо завършено, стабилно, а за развоя на характера, още повече за наличието у него на недостатъци, предпочитат изобщо да не говорят. Жизнена убедителност — ето какво не достига на много литературни образи, обрисувани сухо и рационално, без задълбочаване в индивидуалния характер на човека. А как възбува читателите яркия образ на живия и пламенен съвременник, който пред очите ни обмисля живота си, размишлява за направеното, изживява грешки, мечтае за нови дела!

Да, крайно необходим ни е дълбоко мислящ и ярко чувстващ литературен герой — стопанин и творец на новия живот. Такъв човек все повече се утвърждава в действителността, той претендира за главните роли в произведенията на изкуството. Съвременната съветска литература от гледна точка на нейните естетически качества, според мен, се характеризира със задълбочена психологичност и със сила на драматизма. Тези две качества отличават човека на практическата дейност, целеустремения борец, цялостната личност.

Много недъзи на произведенията на изкуството се дължат на това, че на героите не достига психологическа дълбочина и достоверност, самата атмосфера на произведението не предава нравствените стремежи и търсения на обществото. Авторите на тези книги нерядко заобикалят сложността и остротата на стълкновенията, които възникват във връзка с идейните разногласия на героите, с разбирането им за моралните изисквания на съвременността, на първо място на социалистическото отношение към труда. Докато конфликтите на литературата от 30-те години, отразили класовата борба, се отличават с голяма острота, то конфликтите на редица книги, отразяващи днешната борба за утвърждаването на комунистическите нрави и привычки, са напълно лишени от истински драматизъм.

Разбира се, естеството на драматизма в тези и други произведения е различно, но художествената заостреност на сюжета, психологическата „пълненост“ на лицата си остава закон на художественото творчество. Нужно ли е да изтъкваме, че тук става дума за принципен подход към изображението на човешкия характер, а съвсем не за изискването всички писатели да използват един похват за разкриване отвътре „диалектиката на душата“. Тази цел се постига посредством различни похвати на пряко и косвено изобразяване на хората; едни автори непосредствено възпроизвеждат мислите на героите, други остават в ролята на повествовател; можем да посочим произведения, в които нашироко е показан вътрешният мир на човека, и такива, в които по-подробно са охарактеризирани неговите действия. Значи, тук няма рецепти. Но има едно общо изискване: всичко изобразено от писателя трябва да служи на главното: да даде дълбока представа за духовния облик на новия човек.

В тази връзка ми се иска да подчертая, че би било неправилно механически да се отделят социалните конфликти от морално-етическите. В живота те са органически преплетени; когато съткновенията между хората стават на „производствената площадка“, те са свързани и с техните нравствени позиции, а в това как се изграждат личните отношения на хората, как те решават моралните проблеми, неизбежно се долавя обществената позиция на всеки ден. А основното е: във всички случаи да се проверява социалистическата същност на съветския човек.

Своеобразие на нашата литература е, че тя центрира вниманието си върху изобразяването на това — как в труда, в обществената дейност, в личните взаимоотношения се раждат и укрепват новите качества у съветския човек. Съветската литература художествено изследва не тъмните кътчета на подсъзнанието, а процеса на духовното обогатяване на хората. Това предполага да се показва диалектиката на душевните движения, преминаването от едно чувство към друго, перипетиите на нравствените търсения на героите. Натрупването на нови качества и преминаването на по-висока степен на съзнание са не само възлови пунктове на психологическото развитие на положителните герои в съветската литература, но и обект на най-голямо внимание от страна на автора. Той се ръководи от стремежа да опоектизира силата и красотата на новото съзнание и да покаже как се ражда то у обикновените, редовите хора и как се развива в борбата с различни препятствия. Психологическият анализ служи като важна идейно-художествена задача за опознаване на новия човек, изграден в света на социализма.

В това е именно бедата на някои литератори, че не им достига органичност при изобразяването на духовния мир на съвременника в неговата истинска красота и в неговото живо, реално развитие. В такива книги образите на героите са психологически бедни, техните душевни движения се регистрират, а не се разкриват, нравственият живот е представен опростено, дори огрубено. Авторът декларира душевното богатство на героя, но се ограничава или само с общи изявления, или с чисто външни похвати на изображение и не може да постигне нужния художествен ефект. Въпреки авторските препоръки, неговите герои не се възприемат като действително нови хора, защото ние не знаем какво те мислят, как чувствуват, доколко са развити интелектуално и емоционално. Ето къде е, според мен, обяснението на онзи неудовлетвореност, с която затварям интересния с някои свои страни роман на Г. Коновалов „Истоки“. В това произведение се чувства някаква, може да се каже дори обидна незани-

тересованост в изобразяването на твърде много разгърналия се, станал по-сложен и тънък, отколкото преди, интелектуален мир на съветския човек. Работата не е само в романа на Коновалов. Изобщо малко книги излизат, в които подробно да е възпроизведен интелектуалният живот на нашето общество. А как интензивно се развива той, колко много мислят съветските хора за своята страна и за съдбата на света, как близко взимат до сърцето си всички политически събития и горещо обсъждат човите обществени проблеми! И колко бледо е отразено всичко това в литературните произведения!

И не се ли дължи този недостатък на още едно естетическо недоглеждане: забравянето на обстоятелството, че е невъзможно да се разкъсва интелектуалната и емоционалната сфера на живота на човека. Изкуството не се ограничава само да разкаже за стълкновенията на идеите и понятията, то рисува живи хора, обхванати от тази борба, проявяващи в нея свособразието на своите характери. Пред погледа на художника трябва да се открие цялата природа на човека; изобразявайки неговата мисловна дейност, той не може да не покаже неговите чувства, емоции и това ни кара отново да напомним за целостността на изобразения характер.

Разбира се, работата в тази насока е извънредно трудна, достатъчно е да посочим опита на Г. Ман — автора на „Вълнисканата планина“, който за да изобрази мисловния живот, философските дирения като ти пича черта на съвременния човек, трябваше да постави последния при особени условия, да го изключи от ежедневието. В диренията на Г. Ман има много поучителни и полезни неща: размишлявайки за нашите условия, не можем да не дойдем до извода, че най-плодотворни са пътищата на изобразяване мисления и чувствуваш герой в „нормална“ обстановка, в чеговите трудови и обществени дела. Съветският човек е човек енергично действащ, дълбокомислящ, остро чувстващ. Мисълта му е ярка и интензивна, затова защото не е откъсната от реалния живот, вдъхновена е от велика цел. Силата на чувствата е свързана у него със силата на съзнанието и това придава особена дълбочина на мисловния живот, особено богатство на емоционалния му мир.

Познаването на това богатство на новия човек съставлява съдържание на творчеството на редица крупни съветски писатели. Така, Л. Леонов превежда своя положителен герой през най-различни конфликти — от безпринципната практика на Увадев („Соть“), през бездействието на смъртно болния Курилов („Порога на океан“) до напрегнатия душевен живот на преобразователя на природата Вихров („Руският лес“). Но далеч не всички съвременни писатели се замислят над богатия реалистически опит, който им е на разположение. Все още излизат бледи и вяли книги поради това, че и техните герои са бледи, не са показани в пълнотата на техния душевен живот и са удивително бедни в емоционално отношение.

Емоционалната „глухота“ е основен порок на едно такова произведение, каквото е да речем романа на П. Ерьомин „Семья“. Макар че в него са поставени важни морално-етически проблеми, на автора му липсваше художествена мярка, без която не могат да се решават никакви, а камо ли от такъв род проблеми.

Изобщо за разбирането и трактуването на морално-етическата тема не е безполезно да се поговори по-подробно.

Утвърждаването на комунистическия морал в живота, усвояването на нови нравствени качества от хората, преодоляването на преживелиците са нелек процес, съпроводен от търсения и борба. В тази борба човек

се проявява всестранно, ние го виждаме и в работата, в обществения живот, и в отношенията му с колектива, другарите, любимата жена, семейството. Нелепо е да станеш колективист всякога и всякъде, да изхвърлиш индивидуалистичните привички дотолкова, че винаги да се чувстваш нов човек — и в обществените дела, и в случаите, когато няма и контрол на колектива. Мотивът за човешкото благородство и вътрешната почтеност, за болшевишката съвест и неотстъпчивост при решаване на най-„личните“ проблеми, този мотив все по-ясно звучи в много произведения на съветското изкуство. И той горещо се приема от читателите и зрители, които се замислят за това, какъв трябва да бъде човекът в комунистическото общество. Не случайно членовете на бригадите за комунистически труд следват три неразлъчни една от друга заповеди: по комунистически да работят, по комунистически да се учат, по комунистически да живеят. „Възпитание на характера“ — така е озаглавена статията на Валентина Гаганова в „Правда“. Въпросът за поведението на човека в обществото и в отношенията му с приятелите, семейството, жената се възниква сега като въпрос за неговата подготвеност за живота в комунистическото общество. Не поради това ли толкова много се търсят книгите, които разглеждат темата за любовта, дружбата, моралния избор? Но, значи, с особена острота стои пред критиката задачата да се бори за повишаване равнището на толкова нужните за читателя книги, още повече, че това равнище често не е съвсем високо.

Този проблем има в литературата най-малко два съществени аспекта. Първо, трябва да се има предвид яснотата на нравственото чувство, проникващо в цялото произведение, посветено на борбата за нов морал. Второ, също толкова съществено — драматическото съдържание на разказите и бразяваните в тези произведения конфликти. Ще се спрем накратко на двете страни на проблема.

Яснотата на изповядваното от съветския писател нравствено чувство се проявява в това, поради какво разказва той за моралните събития, произлезли между неговите герои. Позицията на изплашения есен проклинащ всеки „съблазнител“ — а за това се говори по-специално и твърде много в романа „Семья“ — едва ли може духовно да издигне читателя. Явно, друго е необходимо: да накараш хората дълбоко да замислят за моралната отговорност на всеки човек — именно като съвкупност от качества — за цялото си поведение не само в колектива, но и в отношенията си с хората и във всичките си помисли и стремежи. Тази възискателност е неотменна черта на социалистическия хуманизъм. Нашият хуманизъм води активна борба за израстване и усъвършенстване на човека, против всичко, което ограничава възможностите за такова израстване. Със социалистическия хуманизъм не се съгласява пренебрегването нуждите на обикновените хора, нито снизходителното отношение към хорските слабости и пороци. За това е необходим сериозен разговор, още повече, че в литературата се появиха такива тенденции, с които съвсем не можем да се съгласим.

Имам предвид настроенията на абстрактния „мекушав“ хуманизъм, основан на всеопрощението, на амнистирането не само на малките недостатъци, но и на престъпленията. Появиха се произведения, които реабилитират напълно или частично недостойни хора, предатели. Известни ни са такива отношения към хората прозвучаха във филма „Слънцето свети за всички“, в разказа на С. Воронин „В родных местах“.

Но това е специален случай, а по-често трябва да говорим за липса на висок морален критерий при оценката на поведението на хората именно в бита, семейството, в нравствените прояви. Това отново ни кара да се замислим за социалната значимост на същата морално-етическа тема. Когато проблемът за усвояването на нов морал се решава на дребно, без чувство за неговото гражданско, обществено звучене, тогава авторите се отказват от високия морален критерий за оценяване на човешкото поведение, който в изкуството е по-важен от юридическа присъда на съответната съдебна инстанция. Грузинската и арменската киностудии пуснаха редица филми („Нино“, „Трезвое вино“ и др.), в които еснафският живот и вкусове не само не се осъждат, но са представени с цялата си „красота“ и „привлекателност“.

Предупредителни факти може да се видят понякога и в прозата. Дълбоко разочарова например повестта на добрия писател В. Дягилев „Крутизна“. Замислил да заклеми простака, женкаря, авторът подробно описва неговите похождения, но не умеє да покаже нравствената отчужденост на осъжданите явления. Писателят не се е издигнал на висота, от която да може да открие мизерията и духовното нищожество на съвременното еснафство, той не толкова разобличава, колкото възпроизвежда пакостните сделки на своя герой. И това е сериозен недостатък между впрочем твърде явен и на някои разкази.

Нашата хуманистична литература възпитава човека не само с това, че пише за него с голяма любов и заинтересованост, но и с това, че се стреми да го извиси до социалистическия идеал. Тя е нравствен съдия на своите герои и званието положителен ще завоюва само онзи, който издържа високите изисквания на новия морал. Разбирането на социалистическия хуманизъм като чувство, което издига човека на нова степен на развитие, определя и многото естетически особености на изкуството на социалистическия реализъм. Тук са източниците на нашата представа за съвременния герой, активен борец, дейна личност, която изменя света, а наред с него изменя и себе си. Оттук и решаващият проблем за изобразяването на новия човек в неговия политически и духовен ръст, в усвояването на комунистически морал като негов естествено присъщ вътрешен стремеж.

Трябва ли да говорим за отговорността, която поемат върху себе си писателите, които решават морално-етически теми? И отказването от нравствените изисквания, и снижаването на обществения характер на темата, и подмянането на острите жизнени колизии със сантименталности — всичко това отрицателно влияе върху възпитаването на убеждения и вкусове у читателите.

Борбата на различните нравствени представи крие в себе си истинско драматическо съдържание. Но тези положения могат да се разкрият художествено само тогава, когато моралната борба е разкрита в нейната вътрешна острота, в противодействащите позиции на хората. Иначе приглушено ще се изобразяват главните стимули в живота на съветския човек: творческото отношение към труда, обществената активност и ще се появи именно онази статичност, която лишава конфликта от жизнена сила, от художествена убедителност. И нищо не може да спаси книгата: нито външните описания на бурните пориви на лицата, нито авторските разяснения или напомняния за това, че в даден момент действащите лица били преживявали силни страдания или мъчителни съмнения. А защо ще крием, с такива похвати някои автори се опитват да компенсират схематичността на изобразяваните положения.

През 1959 г. в сп. „Звезда“ беше публикувана повестта на В. Собко „Дело прокурора Малахова“. В. Собко е талантлив писател, остро чувства съвременността, с интерес се вглежда в изграждането на нови нравствени качества у хората. Тази заинтересованост определи успеха на неговия предишен роман „Обикновенная жизнь“, посветен на израстването на млади работници. Авторът трябваше да направи нова крачка — да се избави от известна праволинейност в изобразяването на душевните вълнения на хората, по-тънко да разкрие вътрешната връзка на практиката с нравствения живот. За съжаление той не е направил тази крачка — и доказателство за това е новата му повест. В нея са засегнати остри проблеми. Ръководейки се от формални съображения, прокурорът на града възбужда дело против група работници, които рискуват чрез взрив да осъществят едно ново откритие, което може да принесе огромна полза на народното стопанство. Доколкото си спомням произведението е с нехитър завършек: виновниците се отстраняват от длъжност или се подвеждат под административна отговорност, макар че не се осъждат морално. За автора на повестта е по-важно да разкаже не за това наказание, което прокурорът налага по служебен ред, но за атмосферата на моралното осъждане, в което се оказва той, като извършва явна несправедливост. Стремешът е правилен, но реализирането му задължава отвътре да разкрие конфликтната същност на отношението на Малахов и към неговите колеги, и към жена му, дъщеря му, към всички онези, които са против него. Начините на разкриване характеристиките влизат в противоречие с основния замисъл на повестта, защото авторът се ограничава с бегли съобщения за нравственото състояние на своите герои, с външни описания на споровете между тях.

Това важи дори за кулминационните сцени в повестта, в които явно би трябвало да бушуват страсти, да стават психологически дуели. Не, тук виждаме само вяли словесни престрелки. Настъпва момент на разрив между Малахов и семейството му, след решително обяснение жена му и осиновената му дъщеря решават да го напуснат. Как е написана тази сцена? Като я четеш, не можеш да получиш никаква представа за силата на разразилия се пред нас нравствен конфликт, за душевните сътресения на лицата. Съобщава се за краха на всички жизнени и морални принципи на Малахов, за постигналата го катастрофа, но авторските ремарки (единствен похват за предаване душевното състояние на героя, тъй като писателят не прибегва до пряк показ) — никак не предават драматизма на случилото се. Появяват се като че ли характерни черти: чул прокурорът, че жената не е съгласна с думите му, „откровено се учудва“, гледа на нея като на „малка глупачка“. Но започва спор и Малахов говори с предишния противен тон, ние не знаем какво чувствава той. Когато стълкновението стига своя апогей, авторът прибегва до... шумови ефекти. Ето как се развиват събитията. Малахов заявява на жена си:

„... Ти не искаш да помислиш за съдбата на стотици хора, които в настоящия момент се подхвърлят на смъртна опасност, не мислиш за парите, изхарчени напразно, не мислиш за това, че над нашия град всяка минута може да избухне страшен, с нищо несравним взрив...“

Глух тежък удар се разнесе наблизко. Тъжно издрънчаха стъклениче абажури на полиция.

Вслушвайки се уплашено, Малахов застива на мястото си. Това прилича на магия: още не е изрекъл и готово...

Обзет от радостна възбуда той изтича на телефона...“

Може да се помисли, че загасналият сюжет едва сега ще добие необходимият драматизъм, ще се случат събития, които до дъно ще разкрият душите на хората. Уви, драматическият план на повествованието неочаквано минава в комедиен. При Малахов, хванал с ръка главата си, влиза съсъдът им — оказва се, че той искал да изтрие праха от полилея и е паднал от шкафа. И по-нататък спорът прераста в пошла свада, авторът вече съвсем не се грижи за думите, характеризиращи лицата. Малахов „едва ли не истерично реве“, той е „опулил очи“. Ана, оспорвайки цялата жизнена философия на мъжа си се киска над. . . злополуките на съседа. „Тя погледна Малахов, погледна телефона и нов пристъп на смях я повали на кушетката. Отдавна не ѝ се беше случвало да се смее така.“

Ето в такава весела непринудена обстановка става разривът между двамата съпрузи. . .

Добре, че в съвременната литература расте интересът към духовната, нравствената сфера на живота на съветските хора, този интерес критиката трябва всячески да стимулира. Лошото е, че много писатели недостатъчно се грижат да предадат извънредно дълбоката връзка между обществената практика на човека и решаваните от него морални проблеми, опростено и примитивно изобразяват човешките чувства и емоции, не умеят да предадат драматизма на борбата за нов морал. А нашата епоха дава на писателя не по-малко ярък, героичен и трагичен материал от онзи, който е вдъхновявал на времето Шекспир. Как да не напомним Маяковски: „Битките на революциите са по-сериозни от Полтава, и любовта е по-грандиозна от онегинската любов“.

И така, опитът на литературното развитие опровергава всички предположения, че съветската литература се била отказала от цялостния характер заради малките, „делничните“ хора. Не, нашето изкуство, изобразявайки човека на труда без превзетости и без ореол около главата, го рисува като идеен борец за комунизъм, такива са били и си остават нашите убеждения и никой не се готви да се отказва от тях. Съвсем друго нещо е, че се отхвърлят схеми и предубеждения, които някои хора се опитват да прилепят на съветското изкуство. Преодоляването на тези схеми ще помогне за изпълнението на насыщната задача на съветската литература: за създаването на положителен образ, който би се ползвал с безграничното доверие на читателя, убеждавайки със своята жизненост, със своята многостранност.

Ако хвърлим общ поглед върху литературата от последните години, можем с удоволствие да констатираме, че е извършено немалко. Съвременната тема завоюва главно място в творческата работа на художниците на словото, чертите на съвременниците намериха отражение в редица произведения, в които откриваме познати по живота хора на 60-те години. Но понятии са и читателските претенции към литературата: още не са се появили образите на строителите на комунизма, обрисувани в цял ръст, с такава художествена сила, с каквато бяха изобразени да речем Чапаев или Левинсон, Корчагин, Давидов, Воропаев. Нужни са крупни образи-типове, възпелстващи своето героично поколение, незабравимото време и критиката трябва непрестанно да напомня на писателите за тази велика задача. Тя е тежка, но напълно реална — такива победи, като създаването на „Разораната целина“ или поемата „Шир след шир“ са убедително доказателство за идейната и художествена зрялост на съветската литература.